

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научната и степен “доктор”
на тема: “ВЗАИМОВРЪЗКИ МЕЖДУ ИНТЕРНЕТ ЗАВИСИМОСТ,
КИБЕРХОНДРИЯ И БЛАГОПОЛУЧИЕ”

кандидат: Елиза Александрова Иванова

рецензент: Елиана Станкова Пенчева – проф. д-р в Института за изследване на населението и човека – БАН

В епохата на електронната комуникация, влиянието, което интензивното ползване на Интернет оказва върху психичното функциониране, представлява сериозен интерес. Във фокуса на представената дисертация се поставя един съвсем нов конструкт за психологията на здравето – *киберхондрията*, който за първи път се изследва в българския социокултурен контекст. Избраният интегративен подход обвързва този конструкт с *Интернет-зависимостта* и *благополучието*, като включва и ефектите на *личностите черти* върху тях. Всичко това придава особена значимост на предлагания научен проект и го определя като иновационен.

Трудът съдържа 303 страници, 178 литературни източници, от които 3 заглавия на български език, останалите - на английски език; 45 таблици и 70 фигури. Организиран е в увод, 3 глави, заключение, литература и приложение.

Теоретичната платформа включва 2 глави – първата е посветена на подходите към изучаването на Интернет-зависимостта, киберхондрията и благополучието, а втората на теоретичните модели. В първата глава авторката обосновава значимостта на проблемната област и дефинира задълбочено основните понятия – предмет на изследването: *Интернет зависимост, киберхондрия и благополучие* в светлината на водещите идеи в съвременната психология на здравето. *Интернет зависимостта* е интерпретирана в ракурсите на различни теоретични подходи с основен акцент върху теорията на К. Янг, която я определя като разстройство на контрола на импулса. Изборът на тази концептуална схема е подходящо обоснован и с инструмента за измерването на дименсията, който е съставен от същата авторка и съдържа 8 диагностични критерия. Анализът на *киберхондрията* е построен върху когнитивно-поведенческият модел на Р. Уайт и Е. Хорвиц и се дефинира като неоснователна ескалация на притесненията за разпространена здравна симптоматика, настъпила след

преглеждане на резултатите от търсене и литературата в Интернет. В рамките на тази парадигма *здравната тревожност* се разглежда като притеснение за здравето при отсъствието на патология или прекомерно притеснение при наличието на неголям здравословен проблем. Третото ключово понятие е изяснено в неговите три проявления - психологическо, субективно и евидемонично благополучие. В литературата на български език се използва както *психологическо*, така и *психично* благополучие. Докторантката ползва първия термин, макар че от езикова гледна точка ми се струва по-оправдан втория. Теоретичният модел на дисертацията обхваща и съществуването на ефекти на личностните характеристики върху склонността към Интернет зависимост, здравна тревожност и киберхондрия. Предпочитаният от Иванова когнитивно-поведенчески подход е напълно логичен и оправдан избор, като се има предвид неговата доказана стойност в сферата на теорията и терапията на зависимостите.

Концептуализацията на всяка от категориите започва с исторически ракурс и продължава с аналитично проследяване на различните становища, подкрепени с анализа на множество конкретни изследвания. Заслужава внимание разграничението между трите проявления на благополучието, което изненадва със зрелостта на заключенията. Вкусът и умението на авторката да изгражда стройни теоретични конструкции проличава и в убедителния начин, по който прокарва демаркационна линия между *прекомерна* и *компулсивна* Интернет употреба, както и между *пристрастеност* и *зависимост*. Това са само три от примерите, които илюстрират добросъвестния подход на Елиза Иванова към изясняване на изучаваната проблематика.

Във втората глава, озаглавена *Теоретична рамка на изследването*, докторантката отново интерпретира трите основни понятия и построява модел, който обвързва променливите Интернет зависимост; тревожност, породена от търсене на здравна информация онлайн и киберхондрия, от една страна, с различни аспекти на благополучието и личностните характеристики, от друга. Този модел по своя мащаб представлява сериозно научно предизвикателство и заслужава адмирации. Съкращаването на първа и втора глава и обединяването им в една обща би придало по-компактен и още по-систематизиран характер на теоретичната постановка, тъй като по този начин ще се редуцират подробностите (понякога излишни) и повторенията и ще се постигне намаляване на прекалено големия обем на изложението.

Респектира внушителният брой литературни източници на английски и то от последните години, което подчертава широката психологическа осведоменост на авторката. Заедно с това може да се препоръча позоваване и на български автори, които третира темата за *благополучието* и *личностните черти* по модела на Големите пет, разбира се, в друг контекст.

На тази многообхватна теоретична конструкция съответства и амбициозен емпиричен дизайн. Целите, задачите и хипотезите на изследването са прецизно и обстойно формулирани.

Инструментариумът представлява батерия от 11 психологични методики, 7 от които са авторска адаптация за българската социокултурна среда, а останалите са доказали качествата си въпросници, адаптирани от други автори. Този психодиагностичен комплекс е отлично подбран и отговаря напълно на изследователската цел на дисертационния труд.

Изследвана е внушителна извадка от 615 души на възраст между 13 и 70г., диференцирани в три възрастови интервала – до 20 г., от 21 – 25 г. и над 26 г. В текста обаче липсва аргументация за прекалено широкия обхват на третата група.

В резултат на това мащабно изследване се получава база данни с множество променливи, които са подложени на сериозна математико-статистическа обработка - едно от несъмнените постижения на докторантката. Обработката се осъществява с богат репертоар от методи: честотно разпределение, кростабулации, дисперсионен, корелационен, регресионен и медиаторен анализи, както и факторни анализи и анализи за надеждност.

Интересно и смело решение е заменянето на общоприетите в родната специализирана литература *доброжелателност* и *съзнателност*, които са точни еквиваленти на оригиналните термини Agreeableness and Conscientiousness, съответно със *сътрудничество* и *добросъвестност*.

Амбициозният емпиричен модел предполага анализ на резултатите на няколко равнища. На първо равнище се очертава своеобразен психологичен профил на участниците в изследването по дименсиите *Интернет-зависимост*, *използване на Интернет*, *здравна тревожност*, *киберхондрия*, *удовлетвореност от живота* и *психологическо благополучие*. Изследваната извадка се разполага на границата между проблемна и Интернет употреба в норма, демографските характеристики (с изключение на пола) диференцират феномените, свързани с Интернет. Сред многообразието от резултати могат да се открият следните. Възрастта и заетостта диференцират значимо

най-много от подskalите на Интернет зависимостта, както и общата Интернет зависимост. Респондентите оценяват значително по-високо положителното влияние на Интернет, отколкото отрицателното. Здравната тревожност, породена от търсене на информация онлайн, се влияе единствено от пола. Демографските фактори диференцират значимо единствено скалата „Ескалация на притесненията за здравето”. Възрастта диференцира значимо най-голям брой от изследваните конструкти.

На второ равнище се интерпретират взаимовръзките между всички изследвани феномени – в т.ч. и личностните черти. Най-силно изразени връзки се установяват между подskalите на Интернет зависимостта, от една страна, и понижена Добросъвестност и повишен Невротизъм, от друга. Тези корелационни зависимости потвърждават изводите на К. Янг и Р. Роджърс за личностните характеристики на зависимите потребители. Общият извод е, че Интернет зависимостта се свързва с понижено субективно, евдемонично и психологическо благополучие, с по-ниска самооценка и засилени депресивни настроения. Личностните характеристики *Сътрудничество* и *Добросъвестност* се свързват отрицателно, а *Невротизъм* и *Откритост към нов опит* – положително с *общата Интернет зависимост*.

Специално внимание трябва да се отдели на третото равнище - медиаторните анализи, които хвърлят светлина върху опосредстваните взаимовръзки между изследваните феномени, свързани с Интернет и личностните черти. Освен сложността им като процедура, чието овладяване прави чест на един толкова млад учен, тяхната стойност се заключава и във възможността да се потвърди 5-та хипотеза и да се очертаят графични модели на установените опосредствани влияния между съответните променливи. Резултатите от медиаторните анализи потвърждават последната хипотеза, че Интернет зависимостта е проблем сама по себе си, но при наличието на допълнителни фактори, може да се превърне и в предпоставка за киберхондрия.

Обобщената картина показва, че резултатите от емпиричното изследване потвърждават главната хипотеза, според която между параметрите, свързани с ползването на Интернет, от една страна, и различни аспекти на благополучието, от друга страна, съществува обратнопропорционална връзка. Към тези резултати се прибавят и заключенията за опосредстваното влияние на личностните характеристики върху благополучието с медиатори *Интернет зависимост*, *киберхондрия* и *тревожност, породена от търсене на здравна информация онлайн*.

Отличителна черта на оформлението е изключително подходящото онагледяване на резултатите от емпиричното изследване, което е от много голямо значение за

осмислянето на толкова многобройни преки и опосредствани релации между изследваните параметри. Работата е написана на добър и ясен български език и е издържана в академичен стил.

Практико-приложният потенциал на получените резултати е разгърнат убедително по посока на програми за превенция на негативните последици от Интернет, както и по посока на оптимизиране на търсенето и подобряване на качеството на здравната информация он-лайн.

Много силно впечатление прави високата за един докторант продуктивност на Елиза Иванова: две самостоятелни публикации (едната на английски език), една студия и един доклад под печат, една публикация в съавторство и едно резюме на английски език - всички в авторитетни издания.

Дисертационният труд съдържа следните приноси:

1. Теоретичната рамка на изследването интегрира модерни и широко приети модели за концептуализация на изследваните личностни конструкти и изяснява техните взаимовръзки с *киберхондрията* и *Интернет зависимостите*.

2. Установените модели на взаимодействия (в т.ч. и медиаторните) обогатяват съществуващите данни и добавят нови аспекти на отношенията *между Интернет зависимостта и киберхондрията*, както и *между личностните черти, киберхондрията, Интернет зависимостта, тревожността, породена от търсене на здравна информация онлайн и благополучието*.

3. Адаптирани и стандартизирани за български условия са следните въпросници за измерване на: 1. Интернет зависимост на К. Янг (IAT); 2. Използване на Интернет на О. Егер и М. Раутерберг; 3. Тревожност, породена от търсене на здравна информация онлайн на С. Грават и М. Браун; 4. Киберхондрия на Р. Уайт и Е. Хорвиц; 5. Депресивни симптоми – кратка версия на Л. Радлоф (*CES-D 8*); 6. Личностни черти (Mini-IPIP) на М. Донелан и колеги; 7. Евдемонично благополучие (QEWB) на А. Уотърман и колеги.

4. Установените закономерности могат да подпомогнат процедурите по скрининг на равнището на *Интернет зависимост и киберхондрия*, както и въвеждането на редица иновации с оглед превенция на негативните ефекти от ползването на здравна информация он-лайн.

Авторефератът отразява прецизно и в синтезиран вид квинтесенцията на дисертационния труд.

Обхватът на теоретичния модел и неговата емпирична верификация надхвърлят изискванията за кандидатска дисертация, което предполага и високи очаквания към

бъдещото развитие на докторантката като учен. Според мен те са по посока на по-високо равнище на обобщеност и синтез на интерпретациите. Виждам това като следващ етап в професионалния път на Елиза Иванова, който е естествена последица от натрупването на по-дълъг опит и убедено препоръчвам на уважаемото Научно жури да ѝ присъди образователната и научната степен „доктор“.

10.03.14 г.

С о ф и я

Р е ц е н з е н т:

(проф. д-р Елиана Пенчева).